

Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu ve Fransız- Ermeni İttifakı Üzerine Bir Araştırma

A study on Population of Armenians in Ottoman Empire and
French-Armenian Alliance

Fatma UYGUR*

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 27 Temmuz 2016

Kabul: 30 Eylül 2016

Received: July 27, 2016

Accepted: September 30, 2016

Özet

Dağılma sürecini yaşayan Osmanlı Devleti'nin topraklarından pay almak düşüncesi ile Fransızlar Osmanlı Devleti'nde meskûn Ermeni toplumuyla siyasal ve askeri ittifak arayışı içine girmişlerdir. Bu ittifakın neticesi olarak 1914-1918 ve 1920-1921 yılları arasında Ermeniler Fransız üniforması içinde Adana, Antep, Maraş, Haçın (Saimbeyli), Suriye, Lübnan, Kafkasya, Serdarabat, Selanik, Manastır, Çanakkale gibi tam 31 cephede yan yana olmuşlardır

Yakın tarihte Ermenilerle Fransızların ittifak içinde hareket etmekteki amaçları incelendiğinde her iki ulusun da farklı niyetlerle bir arada oldukları görülmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan ittifakta Ermeniler bir Ermenistan kurmayı hedeflerken, Fransızlar emperyalist hedefleri doğrultusunda, Ermenileri Fransa için savaşan savaşçılar olarak görmekte ve bunu diktikleri anıtta açıkça ifade etmektedirler.

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya yönelik bir ittifak arayışını, bu ittifakın kuruluşunu ve neticelerini Fransızların, Rusların ve yeri geldiğinde Ermenilerin kaleminden çıkan itiraflar eşliğinde değerlendirmek amaçlıdır. Öte

* Dr., Ankara Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu, fuygur@humanity.ankara.edu.tr

yandan, soykırımı maruz kaldığı iddia edilen Ermenilerin Anadolu coğrafyasındaki popülasyonu ve pek çok cephede savaşmalarının gerekçeleri de Fransız kaynakları çerçevesinde irdelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, Türkiye, Fransa, Ermeni, Ermeni soykırımı,

Abstract

With the intention of getting a share from the lands of Ottoman Empire, which was in disintegration period, The French were in the search of political and military alliance with the Armenians that were then Ottoman Empire's residents. As a result of this alliance, The Armenians were in French Uniforms and fought together with the French in 31 battlefronts such as Adana, Antep, Maraş, Haçın (Saimbeyli), Syria, Lebanon, Caucasus, Serdarabat, Salonica, Monastir and Dardanelles between 1914-1918 and 1920-1921.

When researched extensively, the reasons why the Armenians and The French have been in close collaboration can be seen. It can be said that the two nations get together for different reasons. The former want to establish a separate Armenia, whereas the French, in accordance with their imperialist aims, see Armenians as soldiers fighting for France and this fact has been stated clearly on the monument they erected.

Our paper aims at evaluating the search for an alliance towards the sharing of Ottoman Empire, the formation and the results of this alliance through the confessions of the French, Russian, and Armenians. On the other hand, the population of The Armenians in Anatolia, who were alleged to be subjected to genocide, and the reasons why they fought in a lot of battlefronts will be examined carefully within the scope of French resources.

Keywords: Ottoman, Turkey, French, Armenian, Armenian genocide,.

Giriş

1863 tarihli Nizamnâme-i Millet-i Ermeniyân “Osmanlılık birliği ideolojisini III. Napolyon’dan esinlenerek getiren Tanzimat’ın kendisi, kendine bir tek devlet anayasası yapmadığı hâlde Ermeni ve Rum cemaatlerine geniş imtiyazlar vermekle bunlara yarı özerk uluslar olma yollarını açmıştı.”¹ Osmanlı devleti sınırları içinde yaşayan Ermeni tebaa, bu nizamnâmeden sadece 15 yıl sonra, 1878’de İngiltere’nin Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmesiyle, Rusya’nın “hasta adamı” iflah olmaz parçalama tutkusuyla² ve Katolikleri

¹ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Yayına hazırlayan: Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 408. Aslında bu nizamnâme Fatih Sultan Mehmet zamanından beri gayrimüslimlere tanınan bir imtiyazâtın tekrarıdır.

² Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 326.

korumayı bir görev addeden Fransa'nın desteğiyle bağımsızlık yolunda ilerlemiştir.³

Bu uluslararası siyasî süreçte Ermeni Patrikliği tarafından desteklenen Ermeni milliyetçiliği ayrılıkçı komiteciler tarafından halka dayatılırken, 1890 yılından itibaren de ilk ciddi şiddet olayları Erzurum ve Kumkapı'da başlamıştır. 1895'te patlak veren Sason olayları yüzünden Avrupalılar Osmanlıya ıslâhât notası vermişler ve akabinde Ermenilere Vilâyât-ı Sitte (Erzurum, Bitlis, Van, Sivas, Mâmûratülaziz ve Diyarbakır) olarak adlandırılan bir coğrafya vaat etmişlerdir.⁴

Makyavelist bir yaklaşımla tedhiş ve çatışmayı faaliyet biçimi olarak kanla yürüten ve tepe yöneticilerinin ekseriyâtı Rus Ermenisi olan, 1887'de Cenevre'de Hınçak, 1890'da Tiflis'te Daşnaksutyun adıyla kurulan, "Doğu'da mücadelesiz ve isyansız hiçbir şey kazanılamayacağını bilen"⁵ bu ve diğer komiteler⁶ Osmanlı topraklarında bağımsız bir Ermenistan kurmak için silaha sarılmışlar ve örgütlenmişlerdir.

Osmanlı Hükûmeti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girme kararı Ermeni meselesinde kırılma noktası olmuştur. Kafkas cephesinde Ruslarla ittifak etmekten çekinmeyen Ermeniler, Fransızlarla da siyasi ve askeri ittifak arayışı içine girmişlerdir. Savaşta Osmanlı Devleti'nin topraklarından pay almak düşüncesi ile Fransızlar meskûn Ermeni toplumuyla her alanda işbirliği yapmışlardır. 1914-1918 ve 1920-1921 yılları arasında Ermeniler Fransız üniforması içinde pek çok cephede yan yana olmuşlardır.⁷

Ermenilerle Fransızların ittifak içinde hareket etmekteki amaçları irdelendiğinde her iki ulusun da farklı niyetlerle bir arada oldukları görülmektedir. Ermeniler bir Ermenistan kurmayı hedeflerken, Fransızlar Rusya ve İngiltere gibi emperyalist ve kolonyal hedefleri doğrultusunda, Ermenileri *Fransa için savaşan savaşçılar* olarak görmüştür.⁸

³ Ludovic de Contenson, *Les réformes en Turquie d'Asie, la question arménienne, la question syrienne*, Librairie Plon, Paris 1913, s. 26, 44-45. Contenson Türkiye'yi paylaşım konusunda diğer büyük güçlerin iştahı karşısında Fransa'yı korkak davranmakla suçlamaktadır. Contenson, a.g.e., s. 48-49.

⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s.126-145.

⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 804.

⁶ Yusuf Halaçoğlu, *Ermenilerin Suriye'ye Nakli: Sürgün mü, Soykırım mı? Belgeler*, Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara, Basım tarihi yok, s. 57.

⁷ Bkz. Ek 3.

⁸ A.D.M.A.E.F. (Archives Diplomatiques du Ministre des Affaires Etrangères Français-Fransız Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi), 133 CP/322 P/676 Vues: 364.

Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya yönelik ittifak arayışları ve neticeleri çok sayıda araştırmalarla ortaya konmuştur. Fransız veya Ermeni kaleminden çıkan bilgiler ve itiraflar eşliğinde Fransız-Ermeni ittifakını değerlendirmek ve soykırıma maruz kaldığı iddia edilen Ermenilerin Anadolu coğrafyasındaki demografik verileri Ermenilerin pek çok cephede Fransızlarla birlikte Osmanlı karşısında savaşması sebebiyle önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni Nüfusu ⁹

Osmanlı Millet sisteminde din ve mezhep esasına dayanan dört ayrı millet vardır.¹⁰ Bunların hiçbirisi etnisiteye ve lisan aidiyetine göre sınıflandırılmamıştır. Tebaa Müslüman Milleti, Yahudi Milleti, Rum Milleti ve Ermeni Milleti¹¹ olarak tarif edilmektedir. Zımni statüsünde olan milletlerden Ermeni tebaa, Müslümanlar tarafından hoşgörülle kabul görmüştür. Osmanlı-Türk kültüründe, klasik müzikte, mimaride ve sanatta bu birlikteliğin izleri inkâr edilemez.¹² Ne var ki XIX. yüzyıl başlarında iyiden iyiye zayıflayan Osmanlı Devleti'nin topraklarındaki misyoner okulların tesiri, Rusların kışkırtması ve Amerikalıların davetiyle 1914'e

⁹ Yusuf Sarıncay'ın belirttiği üzere tahrir defterleri sayesinde, altı yüz yıl boyunca Osmanlı idaresi altında yaşayan Ermenilerle ilgili, Osmanlı Devleti'nin izlediği politikaların ana hatları ve nüfus hareketleri kesinlikle bilinmektedir. Bkz. Yusuf Sarıncay, "Türk arşivleri ve Ermeni Meselesi" *Belleten*, C. LXX, sayı 257, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Nisan 2006. Ermeni meselesi hakkında çok sayıda arşiv çalışması yapılmıştır. Bu çalışma ise Ermeni meselesinde Fransızca yazılı kaynakları irdelemek amacıyla yapılmıştır. Fransız Büyükelçisi Edouard Antoine Thouvenel'in İstanbul Pera'dan Fransa Dışişleri Bakanı Kont Walesky'e gönderdiği 8 Kasım 1855 tarihli bir raporda (no: 56) verilen bilgilere göre Ermeni milleti Osmanlı yönetimindedir. Raporda, Venedik Mekitarist Papazlar tarikatından Fransız Büyükelçisine gönderilen şikâyet dilekçesinden (69 numaralı ek belge) önemle bahsedilmekte, Katolik Ermenilerin mevcudiyetini tehlikeye düşürecek ajitasyonlara hususî dikkat çekilmektedir. Raporda Ermenilerle ilgili rakamlar verilmiştir. Buna göre, yirmi bini İstanbul'da olmak üzere elli bin Katolik Ermeni'den bahsederken toplamda bir milyon beş yüz bin Ermeni bulunduğu iddia edilmektedir. 240.000 Şizma da İstanbul'da ikamet etmektedir. Bu grup Türklerden sonra en önemli grup olarak belirtilmiştir. A.D.M.A.E.F. 133 CP/322 P/676 Vues: 364, s. 32.

¹⁰ Millet sistemi, bir bölgenin İslamlaşmasından sonra buradaki ehli kitaba bir ahitnâme verilerek bahşedilen bir tasarruftur. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 450.

¹¹ Ermenilerin hepsi Ermeni milleti olarak adlandırılmamıştır. Gregoryen mezhebinde olan Ermenilere "Ermeni" denilmiştir. Katolik Ermeniler ise Katolik milletine dâhil edilmiştir. Dolayısıyla bunlar başlangıçta iki millet hâlinde teşkilatlanmıştır. 1850'den sonra Protestanlık tanınınca Protestan mezhebinin benimseyen Ermenilerle birlikte artık Osmanlı tebaasındaki Ermeniler üç millete mensup oldular. Ortaylı, a.g.e., s. 451.

¹² Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 799.

kadar 60.000'den fazla Ermeni Osmanlı Topraklarından Rusya'ya ve Amerika'ya göç etti¹³.

XX. yüzyıl başlarındaki Ermeni nüfusu Claire Mouradian tarafından aşağıdaki gibi verilmiştir:

Ankara	135.000
Konya	20.000
Adana	120.000
Sivas	165.000 (%41)
Harput	166.000 (%46)
Halep	190.000
Diyarbakır	105.000 (%51)
Erzurum	215.000 (%41)
Trabzon	53.000
Kars	119.000 (%30)
Van	185.000 (%61)
Kastamonu	13.000 ¹⁴

Mouradian'ın verdiği bu nüfus bilgilerine göre Anadolu'da toplam 1.666.000 Ermeni vardır. Aynı dönemde, başka bir Ermeni araştırmacı olan Tahmazian'ın verdiği bilgilere göre ise Anadolu'daki Ermeni nüfusu 1.415.000'dir. Bu hesaba göre Ermeni nüfusu 251.000 daha azdır. Ermeni nüfusunu çok göstermek amacıyla verilen bu rakamlar arasında benzerlikler olsa da farklılıklar dikkati çekmektedir. Örneğin Trabzon'daki Ermeni nüfusu Mouradian'a göre 53.000 iken Tahmazian bunu 180.000 olarak göstermiştir.

Erzurum	215.000
Van	185.000

¹³ Hasan Celal Güzel, "Ermeni Meselesinin Genel Değerlendirmesi" *Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı 1*, Yıl 20, Sayı 60, Ankara, 2014, s. 19; XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Katolik misyonerlerin etkisiyle kadim Ermeni kilisesini terk ederek Katolikliğe geçen Ermeniler Ermeni Kilisesini ve patrikliğini nüfus ve nüfuz olarak zayıflatmıştır. Ortaylı, a.g.e., s. 457; Ermenilerin Osmanlı toprakları dışına yaptıkları göçlerle ilgili Osmanlı arşiv belgelerinin fonları hakkında teferruatlı bir çalışma için Bkz. Yusuf Sarımay, "Türk arşivleri ve Ermeni Meselesi" *Belleten*, C. LXX, sayı 257, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Nisan 2006.

¹⁴ Claire Mouradian, *L'Arménie*, PUF, Paris, 1995, s. 40.

Bitlis	180.000
Harput	168.000
Diyarbakır	105.000
Sivas	165.000
Trabzon	180.000
Çukurova	205.000 ¹⁵

Hagop Turabian, 1912 yılına ait verilerde Ermeni nüfusunu altı vilayet (Van, Bitlis, Diyarbakır (Fırat'ın güneyi), Harput, Sivas (Ordu ile Sivas sınırının batısı), Trabzon (1914'ten sonra ilave edilmiştir) ve 4 sancağın (Maraş, Kozan, Cebel-i Bereket (Osmaniye) ve Adana) içinde göstermiştir. Turabian, bu altı vilayette bulunan Ermeni nüfusunu 1.018.000 ile 1.198.000, dört sancakta ise toplam 205.050 olarak vermiştir.¹⁶

İngiliz Büyükelçiliği ve Amerikan Near East Relief görevlileri tarafından hazırlanan 1921 yılı verilerine göre İstanbul'daki Ermeni sayısı 148.998'dir. Diğer vilayetlerde ise:

Ankara	13.254
Konya	9.994
Kastamonu	5.542
Sivas	14.458
Trabzon	19.927
Diyarbakır	3.000
Harput	35.000
Van	500
Bitlis	13.000
Erzurum	1.500

¹⁵ K. K. Tahmazian, *Turcs et Arméniens, Plaidoyer et Réquisitoire*, Imprimerie H. Turabian, Paris, 1919, s. 38; Armaoğlu'na göre Bitlis'de 117.492, Erzurum'da 134.777, Sivas'ta 147.099, Trabzon'da 38.899 Ermeni bulunmaktadır. Armaoğlu, a.g. e., s. 798. Bkz. Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu, 1983, s. 85-103.

¹⁶ H. Turabian (Editeur), *Délégation de la République arménienne. L'Arménie et la question arménienne, avant, pendant et depuis la guerre*, Paris, 1922, s. 9.

Çukurova (Maraş, Antep, Kilis, vb) 15.000 olmak üzere toplam 131.175 olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁷

Yine Turabian'a göre, Türkiye Ermenilerinin 1914-1921 yılları arasındaki sayısı Suriye'de 75.000, Filistin'de 3.000, Mezopotamya'da 6.000'dir.¹⁸ Çarlık Rusyası (daha sonra SSCB) içinde yer alan Erivan Cumhuriyeti'nde 200.000, Gürcistan Cumhuriyeti'nde 40.000, Kuzey Kafkasya'da 60.000 ve Karadeniz'de Kırım, Odesa ve benzeri yerlerde 60.000 olmak üzere toplam 360.000'dir. İran ve Amerika'ya göç eden Ermeni sayısı 20.000'dir. Yunan ordusunun işgal ettiği İzmir ve çevresinde 100.000 Ermeni yaşamaktaydı; ancak, aşağıda görüleceği üzere bunların 73.700'ü 1922 yılının Eylül ve Ekim aylarındaki olaylardan sonra yabancı ülkelere göç etmiştir. Geri kalanların pek çoğu İzmir'de öldürülmüş bir kısmının da Balıkesir (Bursa) ve Biga (Çanakkale)'de Kemalist ordular tarafından katliama uğradığı iddia edilmiştir.¹⁹

1922 yılının Eylül ve Ekim aylarında patlak veren olaylardan sonra yabancı ülkelere göç eden Türkiye Ermenileri:

Batı Trakya ve Makedonya	30.000
Selanik	5.000
Sakız ve Midilli	7.000
Girit	2.000
Sisam	1.000
Atina ve Pire	15.000
Bulgaristan	10.000
Cezayir/Mısır/Tunus	1.500
Fransa	1.350
İtalya	850. ²⁰

¹⁷ Turabian, a.g.e., s. 69; Yusuf Halaçoğlu, *Ermenilerin Suriye'ye Nakli: Sürgün mü, Soykırım mı? Belgeler*, Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara, Basım tarihi yok, s. 57.

¹⁸ Turabian, a.g.e., s. 70

¹⁹ Turabian, a.g.e., s. 70. Yazar, Türklerin kurtuluş savaşını katliam olarak adlandıracak kadar kindardır

²⁰ Turabian, a.g.e., s. 71. Contenson, Ermenilerle ilgili Osmanlı nüfus verilerini her zaman sahte, buna mukabil Ermeni Patrikliğinin verilerini ise doğru olarak kabul etmiştir. *Sarı Kitabı* (1893-1897) demografik ve siyasi yapı için kaynak göstermiştir. Doğu'da meskûn Ermenilerin gerekirse bir devlet kurabilecek kadar yeter nüfusa sahip olduğunu iddia etmiştir. Anadolu'da 1.150.000, Avrupa'daki Osmanlı topraklarında 250.000, Rus Ermenistan'ı,

1 Kasım 1922 tarihli verilere göre dünyadaki bütün Ermeniler yaklaşık olarak, İstanbul'da 150.000, Küçük Asya (Anadolu)'da ise 131.000'dir. Rusya ve bölgesinde 2.195.000, Suriye, Mezopotamya, Filistin, İran v.s. 184.000, Yunanistan-Kıbrıs'ta 79.000, Romanya ve çevresinde 43.000, Bulgaristan'da 46.000, Avrupa (Fransa, Belçika, İtalya, İngiltere, Macaristan, Almanya)'da 38.000, Kuzey Amerika (Kanada)'da 125.000, Güney Amerika'da 3.000'dir.²¹

Paul Passy'nin "La Verité sur l'Arménie" (Ermenistan Gerçeği) başlıklı yedi sayfalık bir Ermeni propaganda broşüründe Türkiye, İran ve Rusya'daki Ermenilerin sayısının toplam 2.500.000 ila 3.000.000 arasında olduğunu, bunun da 800.000 kadarının Türkiye'de yaşadığını belirtmiştir. 1896 yılında Paris'te basılan bu yazının sonunda, Paul Passy Türkiye'de Ermenilere yapılan sözde katliamı durdurması için Fransa'ya çağrıda bulunmaktadır. Yazı, her hangi bir kaynak belirtmeden mağduriyet yaratan acıklı hikâyelerle kamuoyunu etkilemeye yönelik bir propaganda malzemesinden ibarettir.²²

Görüldüğü gibi Ermenilerle ilgili verilen rakamlar sürekli değişmekte ve tahminler çerçevesinde siyasi malzeme konusu olmaktadır. Türklerle Ermeniler arasında olumsuz bir ilişkisi söz konusu olunca zarar gören Ermeni sayısı ile ilgili rakamlar yükselmekte tersi bir durumda mevcut sayı azalmaktadır.²³

Fransız Elçilik Raporunda Ermeni Tarikatları

IV. Henri (1553-1610) ile XIV. Louis (1638-1715) döneminde Fransız dışişlerinin misyonerleri çeşitli ticari anlaşmalarla Katolikleri himaye hakkını çok kıymetli belgelerle Fransa adına almışlardı. Bu Fransa'nın Katoliklik adına Doğu'daki faaliyetleri için ciddi bir zemin oluşturmuştur.²⁴

Kafkasya ve Rusya'da 1.500.000, İran Ermenistan'ında 150.000, Mısır, Amerika ve diğer yerlerde 50.000 olmak üzere toplam 3.100.000 sayısını vermektedir. Contenson, a.g.e., s.5-11.

²¹ Turabian, a.g.e., s. 72.

²² Trabzon'da zavallı bir Ermeni hasta olan karısına ve çocuklarına ekmek almak için evinden çıkar, sokakta gözü dönmüş bir çeteyle karşılaşır. Bu zavallı Ermeni çetenin acımasız katillerine yalvarmasına rağmen ellerini ve kulaklarını kesip gözlerini oyarak korkunç işkence yaparlar. Kan revan içinde kalan zavallı Ermeni'yi dininden dolayı da aşağılarlar. Paul Passy, *La Verité sur l'Arménie*, Paris, 1896, s. 5. Bu ve buna benzer çeşitli hayali olaylar yaratılarak Türkleri katil olarak Ermenileri ise masum ve mağdur gösteren yazılarla Fransız kamuoyu yanıltılmıştır..

²³ Bkz. Frédéric Macler, *Autour de l'Arménie*, Librairie E. Nourry, Paris, 1917. Ermeniler hakkında tarih, coğrafya, edebiyat, sanat, vb konularla ilgili çok geniş bir bibliyografyanın verildiği bir çalışma.

²⁴ Pamir, Aybars "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2002, C. 51, S. 2, ss. 79-119, s. 89; Sander, Oral, "Anka'nın

XIX. yüzyılın yarısında Fransa, Venedik'te faaliyet gösteren Katolik Ermeni "Mekitarist" tarikatının papaz ve tairesini, husumet halinde olan "Propagandist" kolejiine karşı korumayı siyasi bir hedef olarak görmektedir, ancak bu konuda ciddi tereddüt de yaşamaktadır. Fransız büyükelçiliğinin baskıları ve özellikle General Armand Charles Guilleminot (1774-1840)'nun kararlı adımları sayesinde 1831'de diğer dini cemaatler gibi Ermeniler de bir patriklik elde ettiği iddiası mevcuttur.²⁵

Fransız elçilik raporunda, bu patrikliğin diğer şizmatik Grek ve Ermenilerin aksine Roma Kilisesine bağlı bir "primat" tarafından idare edildiği bilgisi yer almaktadır. Bu Primat, Saint-Lazare'lı Mekitarist ve Propagandistler arasında kavga sebebi olmuştur. Aslında mücadele Doğu kültürle Latin kültürünün kavgasıdır. Aslında, burada Mekitarist papazların eski Ermeni kültür ve ananelerini yaşatarak şizmanın bir gün biteceğine inandıkları görülmektedir.²⁶ Mekitarist papazlar Venedik merkezli Saint-Lazare'da bulunan muhteşem manastırlarında dilbilimle ve Ermenilerin geçmiş tarihiyle ilgili çok ciddi çalışmalar yapmaktadırlar. Bu Mekitarist Katolik Ermeni papazları bir Ermenistan kurma hayalindedirler.²⁷

Fransız dış politikasına göre, yaklaşık 40 bin Katolik Ermeni'yi, ortak dindaşları olan Yunanlılarla birlikte 1,3 milyonluk kitleyi de Rusya karşısında desteklemek, hepsini korumak manasına gelecektir. III. Napolyon (1808-1873) Fransa'nın son imparatoru olarak iktidardadır ve bu politikanın Katoliklik ve Fransa'nın milli çıkarları açısından bir risk oluşturacağını İstanbul'daki elçileri aracılığıyla öğrenmektedir.²⁸

Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme," Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 563, Ankara, 1987, s. 54.

²⁵ A.D.M.A.E.F. 133 CP/322 P/676 Vues: 364, s. 33.

²⁶ Dönemin Fransız büyükelçisi merkezi Venedik'te bulunan tarikatın hasımları, bu tarikatı Eçmiyazın patrikliğine yaklaşmakla itham etmiştir. Aynı milletin iki ayrı kolunu birleştirmek belki Roma'nın işine gelmeyecektir. A.D.M.A.E.F. 133 CP/322 P/676 Vues: 364, s. 34; İstanbul'un fethinden sonra Ermenilere dünyevi ve ruhani bir kurum "patriklik" Sulu Manastırı 1461'de "Surp Kirkor Lusuroviç" adıyla verilmiştir. Erivan'daki Eçmiyazın Katoğikosluğu Ermenilerin en yüksek dini makamı olmakla beraber İstanbul'daki bu dini merkez de önemini korumuştur. Web (Erişim tarihi: 21.9.2016).

²⁷ Fransız Büyükelçi Thouvenel (1818-1866)'e göre Roma bu tarikata saygı duyarak değer vermektedir. A.D.M.A.E.F. 133 CP/322 P/676 Vues: 364, s. 35.

²⁸ 1850 yılında ortaya çıktığını ve Yunanlı dini fanatikler yüzünden tekrar şiddetlendiği, bu durumun da Rusya'nın iştahını kabarttığını ilgili raporunda belirtmiştir. Burada Thouvenel, Fransız Dışişleri Bakanı Walevski'ye düşüncelerini belirtirken gereken emir ve talimatları beklemektedir. A.D.M.A.E.F. 133 CP/322 P/676 Vues: 364, s. 37; kutsal yerler meselesinin²⁸

Fransa, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan (1774) mutlak güç kazanan Rusya nezdinde, ayrılmış Grek ve Ermeni kilisesi ruhanilerini bir araya getirmeyi bir politika olarak uygulamaya çalışmıştır.²⁹ Böylelikle yaklaşık on beş milyon rakibe karşı Grek ve Ermeni bir milyon dost elde edileceğini hesap eden Fransa, Rusya karşısında daha aktif oynamayı planlamıştır.³⁰

Aynı raporda, Slavlarla Greklerin Saint-Petersbourg Hükûmeti'nin katkılarıyla bir araya geldikleri halde bazı Ermenilerin diğerlerinin aksine Roma ve İstanbul kiliselerine belli bir mesafede durarak Eçmiyazın doktrinlerine bağlılıkları belirtilmiştir.³¹ Bu analizine göre, Mekitarist papazların Fransız büyükelçiliğine korunma isteğini belirten dilekçesi Fransa için Doğu'da Rusya karşısında resmi himayeye zemin hazırlayabilecektir.³²

Mekitarist Katolik Ermeni tarikatı İstanbul, Trabzon, Karasubazar³³, Kırım, Viyana, Venedik ve Paris'te şubeler açmıştır. Buradaki genç ve iyi yetişmiş Ermeni papazlar adeta Katolik Doğu'nun Batı'daki temsilcileri olarak algılanmış ve onlara itibar edilmiş, hatta çeşitli yayınlarla teşvik edilmiştir. Bu papazların Fransa tarafından muhakkak korunması, hatta finansal desteğinin sağlanması bir vazife olarak addedilmiştir.³⁴

Ermeni İsyanlarını Hazırlayan Gelişmeler

Osmanlı Devleti'ni paylaşmak anlamına gelen "Doğu sorunu" 1815 Viyana Kongresi'yle politik bir terim olmuş³⁵ ve 1821'de başlayan Yunan isyanlarıyla birlikte Avrupa diplomasisinin değişmez gündem maddesi hâline gelmiştir. Berlin Kongresi (1878)'nden sonra Avrupa, siyasal ve diplomatik gündem maddesi olan Doğu sorununu arka plana iterek, birliğini tamamlayan Almanya'nın sömürgecilik faaliyetlerini, engellemek amacıyla ilk sıraya almıştır.

Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra (1829), Osmanlı Devleti'nde önemli mevkilerde görev yapan Rumların yerini "millet-i sâdika" denilen Ermeniler almıştır. Türklerle Ermeniler arasında iyi ilişkilerin devam ettiği bu dönemde Fransızlar Katolik tebaayı, Ruslar

²⁹ A.D.M.A.E.F. 133 CP/322 P/676 Vues: 364, s. 39.

³⁰ A.D.M.A.E.F. 133 CP/322 P/676 Vues: 364, s. 40.

³¹ Roma, 2 Şubat 1854'te Mekitarist ve Propagandistleri uzlaştırma teşebbüsünde bulunmuştur. A.D.M.A.E.F. 133 CP/322 P/676 Vues: 364, s. 35.

³² A.D.M.A.E.F. 133 CP/322 P/676 Vues: 364, s. 36.

³³ 1944'ten itibaren adı Bilohirsk olarak değiştirilen Kırım'ın güneyinde bir şehir.

³⁴ V. A.Barbié Du Bocage, *De l'Introduction des Arméniens Catholiques en Algérie*, V.-A. Librairie D'Amyot Paris MDCCCLV/1855, s. 47.

³⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 203.

Ortodoksları, Avusturya Arnavut ve Makedon Katoliklerini himayeleri altına almışlardı.³⁶ İngiltere de aynı maksatla Ermenilere yaklaşmıştır.

Ermeniler, Haçlı Seferleri'nden itibaren Batılı güçlerin bölgeye gelmiş olmalarından duydukları coşkuyu, Batılı kardeşleriyle sürekli ittifak halinde olduklarını ve hemen her cephede Türklere karşı savaştıklarını tarihi bir övgü aracı olarak itiraf etmişlerdir.³⁷

Van ve Erzurum'da başkonsolosluk yapan Rus Generali Mayewski'ye göre Ermenilerin siyasette ileri giderek milliyet, hürriyet ve bağımsızlık gibi ihtilal fikirlerini benimsemeleri ve bu fikirlerin batılı devletler tarafından tahrik edilerek misyoner papazların gayretleriyle yayılması isyanların görünen sebepleridir. Bu isyankâr tutumun ayaklanma hâline dönüşmesi ise, yine batılıların maddi ve manevi desteğiyle kurulan komiteler³⁸ ve dernekler aracılığıyla olmuştur.³⁹

Paris'te hukuk ve tıp fakültelerinde öğrenim görmüş olan Ermeniler 29 Mart 1863 tarihinde "Nizamnâme-i Millet-i Ermeniyân" adlı nizamnâmeyi Osmanlı Devleti'ne zorla kabul ettirmişlerdir.⁴⁰ Bu nizamnâme Bâb-ı Ali ile Ermeni Patrikhanesi'nin ilişkilerini bozmasına rağmen Ermenilere önceden verilen bazı imtiyâzları daha da pekiştirmiştir. Öte yandan bu nizamnâme, Ermenilere "ihtilâl ruhu" vererek Ermeni meselesini XIX. yüzyılın sonunda bir uluslararası sorun haline getirmiştir.⁴¹

³⁶ Fransız Büyükelçi Thouvenel'in 8 Kasım 1855 tarihinde İstanbul'dan gönderdiği bir raporda (no: 56) "Notre protection serait donc politique" denilerek Katolik Mekitarist Ermenileri politik olarak himaye etmeleri gerektiğini belirtmektedir. A.D.M.A.E.F. 133 CP/322 P/676 Vues: 364, s. 36.

³⁷ Mikaël Varandian, *L'Arménie et la Question Arménienne*, Laval, Imprimerie Moderne, 1917, s. 21.

³⁸ İhtilâlcî komite üç örgüte ayrılmıştır: Daşnak, Hınçak ve Ermenistan. Azmi Süslü, *Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar*, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1986, s. 22.

³⁹ Süslü, a.g.e., s. 82.

⁴⁰ Frédéric Macler, *La Nation Arménienne: Son Passé, Ses Malheurs*, Librairie Fischbacher, Paris, 1924, s. 41; Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (Editörler: Halil İnalcık; Mehmet Seyitdanlıoğlu), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 553.

⁴¹ Halil İbrahim Yıldırım, *Ermeni Kronolojisi, Ermeni İsyamları*, Duru Yayınları, 2015, s. 63; Ermeni cemaatinin kuruluş ve seçim yöntemleri biçimiyle parlamentoya benzeyen bir millet meclisi vardı. Osmanlı egemenliği altında kendini yöneten bir ulus hâline gelmiştir. Tanzimat reformlarından en iyi yararlananlar Ermenilerdir. Berkes'e göre "Ermeni milletinin bu anayasal gelişmeleri daha sonraki Ermeni ulusçuluğuna katkıda bulunduğu gibi Osmanlı Kanun-i Esasisi'nin hazırlanmasında da bir model hizmeti görmüştür." Berkes, a.g.e., s. 228.

Rusya, I. Petro döneminde Ermeni kilisesini kontrol etmeye, hatta politik olarak kullanmaya başlamıştı. Rus-İran savaşı sonrası 40 bin Ermeni Rusya tarafından göçe zorlanır. Revan Hanlığı'nı Ermenistan Vilayeti'ne çevirmek amacıyla yapılan bu sevk ve iskân demografik yapıyı Müslüman nüfus aleyhine değiştirmiştir. Bu durum Osmanlı Ermenilerini de menfi yönde etkilemiştir. Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması (1828)'ndan sonra Osmanlı Ermenileri Yunanları, Sırpı, Karadağlıları ve Bulgarları örnek alarak Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hareketlerine başlamışlardır.⁴²

3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos (San Stefano) Antlaşması'nın 16. maddesi referans gösterilerek Ermenilerin Kürtlere ve Kafkasyalılara karşı güvence altına alınmaları gerektiği söz konusu olur.⁴³ Bu bölgede hemen ıslâhât yapılmasını taahhüt eden ilgili madde Ermenilerin Müslüman ahali tarafından tehdit edildiğini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiştir. Rusya ıslâhâtın yapılması bahanesiyle de bölgeden çekilmemiştir. Özgürlük ve milliyetçilik kavramları Ermeni halkını uzun zamandan beri birlikte yaşadığı Müslüman Türk toplumuna düşman hâle getirmiştir.⁴⁴

6 Kasım 1897'de Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Paris'te yapılan "Ermeni Vatanı İçin Doğal Sebepler" adı altında toplanan Ermeni kongresine katılmış ve Çar'ın mesajını okumuştur.⁴⁵ Buradan da anlaşıldığı üzere Paris, Ermenilerin rahat hareket ettikleri ve önemli kararlar aldıkları bir merkez konumundadır.⁴⁶

Şüphesiz ırkçı söylemlerin artışı bu durumu besleyen unsurlardır. Nitekim Ermeni yazar ve politikacı, Daşnaksutyun üyesi Mikaël Varandian (1874-1934) da nefret söyleminin her türlüünü ortaya koymaktan geri durmamıştır. Böyle yapmakla başka milletleri kendi halkına düşman edebileceği ihtimalini göz ardı etmiştir. Öte yandan, Varandian'ın Ermeni siyasal hareketini yorumlarken farkına varmadan yaptığı itiraflar, Ermenilerin bölgedeki olayların seyrinde masum olmadıklarını ortaya koymaktadır. Zira Haçlı seferleri esnasında Batılı güçlerin müttefiki olan Ermeniler, Rusya'nın XVIII. yüzyılın başlarında Kafkasya'ya inmeye

⁴² Macler, a.g.e., 42.

⁴³ Varandian, a.g.e., s. 27-28.

⁴⁴ Fransız Büyükelçi Cambon'nun itirafları bu yöndedir. Süslü, a.g.e., s. 18.

⁴⁵ Halil İbrahim Yıldırım, a.g.e., s. 187.

⁴⁶ Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Pierre Paul Cambon (1843-1924)'un raporunda "Ermeniler, Londra'da çok iyi kabul gördüler. Willame Gladstone (1809-1898) Kabinesi, memnun olmayanları çağırıldı, onları gruplandırdı, nizama soktu ve desteklemeye söz verdi. Bundan böyle de ilham kaynağı olacak olan Londra'ya propaganda komitesi yerleşmiş oldu". Yani Londra da komitacıların rahat örgütlendiği yerler arasındadır. Süslü, a.g.e., s. 16.

başlamasıyla beraber Rusların müttefiki olmuşlar ve bölgedeki tüm Müslüman halklara karşı Rusya ile birlikte savaşmışlardır. Varandian 1826-1827 Rusya ile İran arasındaki savaşta Ermeni halkının savaşçı unsurlarıyla birlikte Rusya'nın yanında yer aldığını kaydetmektedir.⁴⁷

Azerbaycan'da Ermenilerin 31 Mart 1918'de başlattığı katliamların sonucu olarak Bakü'de yaklaşık 12.000, Şamahı'da 55.000 ve Azerbaycan'ın Guba, Gence gibi diğer yerleşim birimlerinde 35.000 Türk katledilmiştir. Taşnaksutuyan partisi ve Ulusal Sovyet Komiserleri tarafından yönetilen bu toplu katliamlarda öldürülenlerin %70'ini yaşlılar, kadınlar ve çocuklar oluşturmaktadır. 31 Mart 1918 tarihinde başlayan bu soykırımı Nuri Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu durdurabilmiştir. Ermeniler tarafından soykırımı uğrayan Azerbaycan halkı için 31 Mart "Soykırım Günü" olarak anılmaktadır.⁴⁸

Varandian'ın 1917 tarihi itibarıyla sürekli yeni Haçlı seferlerinden bahsetmesi bölge halkları için meşru müdafaa şartlarının oluşması anlamına gelmektedir. Varandian, halkının içinde yer aldığı siyasal ve askeri faaliyetleri kronolojik olarak okuyucuyla paylaşırken, Ermenilerin bağımsızlığı için sürekli başka güçlerle işbirliği yaptığını; ancak, büyük acılar çektiğini ve hep hayal kırıklığı yaşadığını kaydeder. Bunu, başat güçlerin Ermenileri sürekli kullandıkları şeklinde yorumlamak da pekâlâ mümkündür.⁴⁹ Zira Rusya Kafkasya'ya hâkim olduktan sonra Ermenilerin bağımsızlık beklentilerine olumlu cevap vermemiştir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rus işgali altındaki Erzurum'da İkinci Topçu Birliği'nin komutanı Yarbay Tverdo Khlebof, kaleme aldığı savaş günlüğünde Ermenilerin Erzurum'da yaptıkları katliamları ayrıntılı bir şekilde anlatır. Savaş günlüğünde Aralık 1917'de Rus ordusunun kendi isteğiyle Erzurum'dan çekilmesinin ardından 40 kadar subayın 400 civarında topla şehirde kaldığı ve Rusya'dan gelecek emre göre hareket edeceği yazılıdır.

Birinci Topçu Birliği'nin çekilmesinin ardından Ermeniler ayaklanır ve "Ermeni Askerî Birliği" adıyla silahlı güç oluştururlar. Bunların bir kısmı

⁴⁷ Varandian, a.g.e., s. 43-45.

⁴⁸ Zahide Alizade, "1918 Senesinde Azerbaycan'ın Kentlerinde Azerbaycanlı Soykırımı", *Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı III*, Yıl 20, Sayı 60, Ankara, 2014, s. 2506.

⁴⁹ "Van'daki Amerikan misyoner faaliyetleri de genişlemeye başlamıştır, zira gizlice toplanan ve İngiliz Konsolosluğu vasıtasıyla Londra'dan alınan paralar, Van'a getirilmekte oradan da, sözde fakirlerin korunması için kurulmuş derneklerle kamufle edilerek ilgililere dağıtılmaktadır. 1895 yılı sonlarından itibaren de aynı bahanelerle Van'a birçok Ermeni gelmiştir." Süslü, a.g.e., s. 38.

Rus İkinci Topçu Birliği'nde görevlendirilir. Deveboynu'ndan Erzurum'a kadar bölgenin savunması Rus subayların komutası altında bu Ermenilere bırakılır. Bu askerî gücün Ermenilerden oluştuğu dışarıdan anlaşılmamaktadır. Zira bütün teşekküller Rusvarî ve Rusça adlandırmalarla vücut bulmuştur. Rus subay kendi komutaları altındaki Ermeni subay ve askerlerin kontrolden çıktıklarını, asayişî bozduklarını ve şehri yağmaladıklarını, hatta Rus subayları tehdit etmeye başladıklarını kaydeder. Öte yandan, Ermenilerin Erzincan'da silahsız, savunmasız 800 Türkü vahşice katlettiklerini buna karşılık 1 kayıp verdiklerini yazar. Benzer şekilde Erzurum yakınlarındaki Ilıca köyünde de katliam yapılmıştır. Tepeköy sakinlerinin tümü erkek, kadın, çocuk demeden katledilmiştir. Savaş günlüğünden yansıyan bilgilere göre Ermeniler özellikle savunmasız halka karşı katliama girişmektedirler. Erzurum'un Türk mahallelerinde, pazar yerlerinde halkın üzerine rastgele ateş açılmaktadır. Sokaktan toplanan Türkler hiçbir iz bırakmadan kaybolmakta, bir daha haber alınmamaktadır.⁵⁰

Tverdo Khlebof'un savaş günlüğünde "Rus subaylar olmasaydı, Osmanlı ordusu Erzurum'a girdiğinde bir tane bile Türk bulamayacaktı"⁵¹ cümlesi vahşetin boyutlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Rus, İngiliz ve Fransızların yanı sıra Ermeni kilisesinin de kışkırttığı Hınçak ve Daşnaksutyun çeteleri 1890'dan itibaren değişik tarihlerde Erzurum, Van, Merzifon, Kayseri, Yozgat, Sasun ve Adana gibi şehirlerde Müslüman halka saldırmaya başlamıştır. Fransız matbuâtının yüksek tirajlı bir gazetesi olan "Le Petit Journal" Ermeni saldırılarını resmederek bu caniliğe tanık olduğunu ilan etmiştir.⁵²

27 Mart 1909'da Adana'da başlayan Ermeni isyanı çeşitli tarihlerde devam etmiş, 1915'teki Van isyanında Türklere ve Kürtlere karşı yapılan katliam dehşet verici boyutlara ulaşmıştır. Bu katliamların esas amacı dünya kamuoyunun dikkatini çekmektir. Komiteciler Sasun'da ve Zeytun'da olduğu gibi Van merkezinde de isyan çıkartarak yabancı devletlerin müdahalesini sağlamayı amaçlamışlardır.⁵³

21 Aralık 1918'de Fransız askerî Adana'ya girmiştir. Fransız üniforması altında Türklere karşı savaşan Ermeniler binlerce masum insanı katletmişlerdir. Kozan'da fırınlarda yakılan insan sayısı hiç de az değildir.

⁵⁰ Khlebof, a.g.e., s. 1-37.

⁵¹ Khlebof, a.g.e., s. 37; Rus konsolosu General Mayewski'nin raporlarına göre katliamlar devam etmiş ve belgeleriyle gösterilmiştir. Süslü, a.g.e., s. 60.

⁵² Bkz. Ek1. *Le Petit Journal, Supplément Illustré* (24 Kasım 1895, Pazar), Paris.

⁵³ Esad Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge yayınları, 1976, s. 502.

Frédéric Macler'e göre Rus ve Fransız saflarında toplam 200.000 Ermeni Van, Erzurum, Erzincan, Filistin, Suriye ve Kilikya cephelerinde savaşmışlardır.⁵⁴

Père Lachaise Mezarlığı'ndaki Ermeni Anıtı

Ermeniler pek çok cephede güçlü müttefiklerle Türklere karşı Fransız saflarında yer almıştır.⁵⁵ Bu büyük güçler Ermenilerin, düzenli Rus ordusunda veya gönüllü Ermeni ordusunda ya da Fransız ordusunda verdiği mücadeleye dikkat çekerek batı kamuoyunu etkilemeye çalışmışlardır. Fransızlar, Türkler için ihanet olan bu mücadeleleri Fransa'da çok sayıda Ermeni anıtı açarak tescillemiştir. Paris'te Père Lachaise mezarlığında yaptırılan bir anıttan bahsetmek burada yararlı olacaktır. "1914-1918 ve 1939-1945 tarihlerinde Fransız ordusundaki Fransa için ölen Ermenilerin anısına" dikilen anıtla ilgili olarak Cemal Aydın, doğru bir ifadeyle "taşa kazınan ihanet"⁵⁶ tabirini kullanmıştır. Anıtın üzerinde Ermenilerin Fransızlarla ittifak halinde savaşıkları cephe isimleri yer almaktadır.

Saimbeyli (Haçın), Adana, Maraş, Antep, Ağrı (Ararat), Kafkasya, Serdarabad, Suriye, Lübnan, Musa Dağı, Selanik, Manastır, Çanakkale gibi cephe isimlerinden anlaşılacağı üzere Anadolu'nun işgal edilme planlarında Ermeniler hep payanda olmuşlardır.⁵⁷

Fransız Cumhurbaşkanı M. Poincaré (1860-1934) 16 Şubat 1919 tarihli Adana Katolik Ermeni Patrikliğine hitap eden bir mektubunda "Fransa'nın Ermenistan'dan şüphe duymadığı gibi Ermenistan da Fransa'dan şüphe duymadı ve yirmi yıldan beri dünyada hukuk ve adalet için birlikte acı çektikten sonra yine aynı sevinç ve gururla birlikte olmaya devam edeceğiz."⁵⁸

Fransa, İkinci Dünya Savaşı sırasında da Ermenilere Fransız üniforması giydirmekte ve cepheye sürmekte zorlanmamıştır. Sözü edilen anıttan anlaşıldığı üzere 1939-1945 yılları arasında Ermeniler Sedan, Nîmes, Toulouse, Cezayir, Tunus, Tripoli, Port-Said, Selanik, İtalya cephelerinde Fransa için ölmeye ve öldürmeye devam etmişlerdir.

Sonuç

⁵⁴ Macler, a.g.e., s. 58.

⁵⁵ H. Turabian, a.g.e., s.112.

⁵⁶ Bkz. Cemal Aydın, *Taşa Kazınan İhanet*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.

⁵⁷ Bkz. Ek 2, Ek 3.

⁵⁸ Turabian, a.g.e., s. 99.

Birinci Dünya Savaşı boyunca ve sonrasında işgal güçlerinin kanatları altındaki Ermeniler Türkleri katletmeyi sürdürdü. Türklerin ise Ermenilere karşı harekete geçme eylemi meşru müdafaa hakkının getirdiği bir sonuçtur. Bu süreçte şüphesiz çatışmalar olmuştur; ancak, Türkler toplu yok etmeye yönelik planlı bir eylem içinde olmamışlardır. Ermeni araştırmacılara göre abartılı bir şekilde 1.415.000 ile 1.666.000 arasında değişen Anadolu'daki Ermeni nüfusunun bir kısmını, pek çok cephede irili ufaklı devletlerle savaş hâlinde olan Osmanlı Devleti kendisi için tehdit olmaktan çıkarmak istemiş ve daha güvenli alanlara, kendi sınırları içindeki Suriye'ye doğru göçe ve orada iskâna tabi tutmuştur.

Bu nüfusun içindeki Katolik ve Protestanlar, asker ve aileleri, memurlar, tüccarlar, ustalar, hastalar ve devlete baş kaldırmayan Ermeniler bu uygulamanın dışında tutulmuşlar ve iskân değişikliğine maruz kalmamışlardır⁵⁹. Ermeni isyancılara uygulanan bu zorunlu iskânın illiyet bağını görmezden gelmek hakkaniyetle bağdaşmamaktadır. Öte yandan, işgalci güçlerin ve özellikle İngiltere ile Fransa'nın sömürgeci politikalarının uygulamaya teşebbüs edilmesi aşamasında Osmanlı topraklarında bu kadar çok cephede savaşmış olan bir ulusun kayıp vermesi elbette çok doğaldır.

Ermenistan ve diasporadaki ırkçı grupların sözde soykırımı iddialarının arka planında toprak elde etme veya en azından Ermeni kanı üzerinden maddi menfaat temin etme, yani tazminat yoluyla, Madame Hommaire de Hell'in "tipik Ermeni özelliği"⁶⁰ olarak vurguladığı gibi para kazanma niyetleri açıkça görülmektedir. Batılı devletler Ermenilerin bu niyetini bilmelerine rağmen, yeri geldiğinde bu ithamı kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye'ye karşı kullanabileceklerinin hesabını da yapmaktadırlar.

⁵⁹ Bayram Kodaman, Ermeni Macerası "Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme", Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta, 2001, s. 103.

⁶⁰ Hommaire de Hell'e göre Ermeni, Yahudi ile ortak yönleri olan tüccarlık yeteneğini her fırsatta göstermekten çekinmiyor. Bir malı değerinin çok üstünde bir fiyata satmak için fırsat kollamak; bıkmadan usanmadan hesap-kitap işi yapmak; hatta pek çok halkta çok güçlü olan vatan sevgisinin yerine dahi menfaati ikâme etmek Ermeni'nin genel özelliği olarak gösteriliyor. Bkz. Adèle Hommaire de Hell, *Voyage dans les Steppes de la Mer Caspienne et dans la Russie Méridionale*, Librairie de L. Hachette, Paris, 1860, s. 143-144.

Kaynaklar

- A.D.M.A.E.F. (Archives Diplomatiques Du Ministre Des Affaires Etrangères Français-Fransız Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi), 133 Cp/322 P/676 Vues: 364.
- Alizade, Zahide, "1918 Senesinde Azerbaycan'nın Kentlerinde Azerbaycanlı Soykırımı", *Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı III*, Yıl 20, Sayı 60, Ankara, 2014.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Barbié Du Bocage, Victor-Amédée, *De L'introduction Des Arméniens Catholiques En Algérie*, Librairie D'amyot, Paris, Mdccclv/1855.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Eugène Garay De Monglave, Le Cte Vieu De Mont-Orient Charleval, *Histoire Politique, Maritime Et Militaire De La Guerre D'orient Sébastopol, Victoires Et Conquêtes*, Tome Premier, Eugène Penaud Libraire-Editeur, Paris, 1857,
- Febvre, Michel, *L'état Présent De La Turquie*, Paris, 1675.
- Foulquier, Moynet, Alexandre Dumas. *En Russie: Impressions De Voyage -Le Caucase: Impressions De Voyage*, Paris, 1907.
- Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.
- Güzel, Hasan Celal, "Ermeni Meselesinin Genel Değerlendirmesi" *Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı I*, Yıl 20, Sayı 60, Ankara, 2014.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Ermenilerin Suriye'ye Nakli: Sürgün Mü, Soykırım Mı? Belgeler*, Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara, Basım Tarihi Yok.
- Hommaire De Hell, Adèle, *Voyage Dans Les Steppes De La Mer Caspienne Et Dans La Russie Méridionale*, Librairie De L. Hachette, Paris, 1860.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.
- Khlebof, Tverdo, *Journal De Guerre Du Deuxième Régiment D'artillerie De Forteresse Russe D'erzérourm, Traduit Du Manuscrit Original Russe*, 1919.
- Kodaman, Bayram, *Ermeni Macerası (Tarihi Ve Siyasi Bir Değerlendirme)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta, 2001.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010
- Küçük, Cevdet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi Ve Tanzimat", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (Editörler: Halil İnalcık; Mehmet Seyitdanlıoğlu), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- Le Petit Journal, Supplément Illustré* (24 Kasım 1895, Pazar), Paris.
- Ludovic De Contenson, *Les Réformes En Turquie D'asie La Question Arménienne, La Question Syrienne*, Librairie Plon, Paris 1913.
- Macler, Frédéric, *Autour De L'arménie*, Librairie E. Nourry, Paris, 1917.

- _____. *La Nation Arménienne: Son Passé, Ses Malheurs*, Librairie Fischbacher, Paris, 1924.
- Mouradian, Claire, *L'arménie*, Puf, Paris, 1995.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilât Ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.
- Pamir, Aybars, "Kapitülasyon Kavramı Ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2002, C. 51, S. 2, Ss. 79-119.
- Passy, Paul, *La Verité Sur L'arménie*, Paris, 1896.
- Rousset, Camille, *Histoire De La Guerre De Crimée*, T. I, Librairie Hachette, Paris, 1878.
- Sarıнай Yusuf, "Türk Arşivleri Ve Ermeni Meselesi", *Belleten*, c. LXX, Sayı 257, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Nisan 2006.
- Süslü, Azmi, *Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1986.
- Tahmazian, K. K., *Turcs et Arméniens*, Plaidoyer Et Réquisitoire, Imprimerie H. Turabian, Paris, 1919.
- Thouvenel, L., *Nicolas 1er et Napoléon Ier Les Préliminaires De La Guerre De Crimée, 1852-1854, D'après Les Papiers Inédits De M.Thouvenel*, (Editeur: Calman Lévy), Paris, 1891.
- Turabian, Hagop, *Délégation De La République Arménienne. L'arménie Et La Question Arménienne, Avant, Pendant Et Depuis La Guerre*, Imprimerie Turabian, Paris, 1922.
- Uras, Esad, *Tarihte Ermeniler Ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1976.
- Uygur, Fatma, *XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahı Ve Diplomati Edouard Antoine Thouvenel'e Göre Osmanlı Devleti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.
- Varandian, Mikaël, *L'arménie Et La Question Arménienne*, Imprimerie Moderne, Laval, 1917.
- Yıldırım, Halil İbrahim, *Ermeni Kronolojisi, Ermeni İsyanları*, Duru Yayınları, 2015.
- Web Kaynağı: . [Http://Www.İstanbulermenivakiflari.Org/Tr/İstanbul-Ermeni-Vakiflari/Vakif-Listesi/Kocamustafapasa-Surp-Kevork-Ermeni-Kilisesi-Mektebi-Ve-Mezarligi-Vakfi/54](http://www.İstanbulermenivakiflari.Org/Tr/İstanbul-Ermeni-Vakiflari/Vakif-Listesi/Kocamustafapasa-Surp-Kevork-Ermeni-Kilisesi-Mektebi-Ve-Mezarligi-Vakfi/54) (Erişim Tarihi: 21.9.2016).

Ekler

Ek-1. DOĞU OLAYLARI. Ermeniler tarafından bir camiye yapılan saldırı. *Le Petit Journal, Supplément Illustré* (24 Kasım 1895).

Ek-2. Fransa İçin Ölen Fransız Ordusundaki Ermenilerin Anısına (1914-1918) (1939-1945) Yer: Père Lachaise Mezarlığı, Paris.

Ek-3. Ermenilerin Fransızlarla birlikte savaştığı cepheler. Ermeni İhanetinin Taşa Kazınan Belgesi. Yer: Père Lachaise Mezarlığı, Paris. Ermeni anıtının bir yüzü.